

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Stöckert Dávid

A Harmadik Birodalom németéggpolitikája Magyarországon

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Fröhlich Ida DSc. egyetemi tanár

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely
Műhelyvezető: Dr. Berényi István DSc.

Témavezető: Dr. habil Földesi Margit, egyetemi docens (CSc)

Budapest 2014

A magyarnémetek – vagy, ahogy a különállásukat is jelzendő sokáig nevezték őket a magyarországi németek – történetéről számtalan hiedelem, és tévhit alakult ki, amelyek idővel tabukká csontosodtak.

Mára időben kellő távolságra kerültünk a magyarnémetség tragikus korszakától, ami nagy lehetőség a fiatal kutatóknak. Új nézőpontokat vehetünk fel, amelyekből eddig tabunak számító, új kérdéseket tehetünk fel, és azokra új válaszokat adhatunk. Sőt a régi kérdéseket is újra feltehetjük, hogy azokra új válaszokat adjunk. A téma tehát nem új, a megközelítés viszont az. A magyar történettudomány az elmúlt 30 évben már kutatta a magyarnémeteket körülölelő világot, és be-bepillantott belső viszonyaikba is, viszont átpolitizáltsága miatt nem elemezhetette részrehajlás nélkül a történéseket.

1. Előzmények

Az első alap kutatások még a szocializmusban születtek. Egy olyan korszakban, amelyben a hivatalos politikai álláspont az volt, hogy a németység kollektívan háborús bűnös volt. A történelemtudomány sem függetleníthette magát a pártállami gondolkodástól, így a tényeket csakis egy bizonyos szemüvegen keresztül vizsgálta, amely egy egészen más valóságot tárt a szakmai és a tágabb közönség elé. A '60-70-es években azonban lassú változás indult. Mielőtt azonban azt gondolnánk, hogy a történelmi érdeklődésnek és a tények feltárásának engedett utat az állam(párt) meg kell vizsgálnunk azt a filozófiát, amire az első munkák épültek, amelyek minden később született mű „tudományos” alapjaiul szolgáltak. Az „építőmunkások”, akik az „alpműveket” jegyezték a tényeket jól

megrostálva, az aktuálpolitikát figyelembe véve inkább ideológiai, mint sem történelmi alapvetéseket tettek. Andics Erzsébet és Mód Aladár '60-as években megírt tanulmányaikban olyan nézőpontokat választottak, amelyek nem elég körültekintő – politikailag persze korrekt - következtetések levonására „készítették” őket. Már a magyarnémetekre alkalmazott terminológia meghatározta az irányt. A minden német háborús bűnös volt, ezért megérdemelte sorsát gondolatmenet egészen a rendszerváltásig megmaradt az átpolitizált magyar történelemszemlélet sajátjaként. Annak ellenére is, hogy külső impulzusok már korábban lehetővé tették a magyarnémetiség történetének politikai befolyásoktól mentesen vizsgálatát.

Az 1970-es években a Német Szövetségi Köztársaság erejét próbálgatva keletre is nyitott. Magyarország lett az egyik „haszonélvezője” az Ostpolitik-nak, cserébe itthon is lazítottak a történelemtudományt körülvevő dogmatikus szíjon. Az enyhülésnek köszönhetően intézeteket hoztak létre, amelyek többek között a magyarnémetiséggel foglalkoztak, vagy megfelelő segítséget nyújtottak a kiválasztott kutatóknak. A nyitás politikája azonban nem járt az alapok megkérdőjelezésével. Néhány ajtót kinyitottak, talán egy-két elválasztófalat is kiütöttek, de a támfalak maradtak a helyükön, és minden ugyanúgy nézett ki, mint az '50-es években.

A Kádár-rendszer gazdasági hanyatlása illetve kiűtkeresése az élet más területein is éreztette hatását. De mindig csak akkor, ha a rendszer valamelyik potentátja utat engedett a kontrollált nyitásnak. A magyarnémetiséget vizsgáló történészek is csak azután merték – persze disztिंगáltan – felvetni, hogy a kollektív bűn és büntetés

nem állja meg a helyét, miután az alaphangot a Központi Bizottság titkáráként regnáló, a Politikai Bizottságban is tag Aczél György 1983-as beszédében megadta. Az üzenetet vették a kutatók is, új nézőpontok jelentek meg és a végkövetkeztetésekben is érezhető volt a hangsúlyeltolódás. A kor emblemikus történésze, Tilkovszky Loránt már a '30-as, '40-es évek nemzetiségpolitikáját vizsgálta. Az itthoni és németországi kutatásai eredményeit azonban továbbra is két, már bejárattott témában publikálta: a Volksbundról és az SS-toborzásokról írt ma is alapműnek számító tényirodalmat. A „nagyok” mellett a helytörténetek is helyet szorítottak maguknak. Új impulzusokat adtak a leendő történészeknek, egyúttal felkeltették a helyi közösségek figyelmét, érdeklődését saját településük múltja iránt.

Közben Németországban is új erőre kapott a magyarnémetek története, sorsa iránti érdeklődés. A felfedezés korszakának tartott '70-es évek után újra görcsö alá vették a Duna-medencei sorstársakat. Az új időszámítás itthon is ismert alakja Norbert Spannenberger lett. Az ő művei is jellemzően az intézményi oldalról – jellemzően az NSDAP és az SS felől – elemezték a történéseket, és a magyar németek sorsát. A német szerzők - Johann Weidlein, Friedrich-Spiegel Schmidt, Matthias Annabring - azonban már ekkor tovább mentek magyar kollégáiknál. Egy tágabb nézőpontot vettek fel, végre olyan kérdéseket is felvetve, amelyekből már kevésbé átideologizált képet adhattak a Duna-medencei németsegről.

A rendszerváltással együtt Magyarországon is – elvileg - megnyílt a téma. Kutathatóvá váltak az addig titkosított iratok, az eseményeket

átélt emberekből családi körben előjöttek az emlékek, újabb lökést adva a '80-as években megszületett helytörténeti kutatásoknak. Új nézőpontok születtek a fiatal szerzőknek köszönhetően. A történészek új generációjából - Grósz András, Gonda Gábor, Somlai Péter – kitűntek azok a kutatók, akik egy új kutatási területet választva árnyalták a magyarnémetség történetéről kialakult képet. Az alapokat viszont ők sem kérdőjelezték meg. Inkább egy új terepet kerestek, és találtak meg a helytörténetben. Az emberi oldal, az oral history nagyobb hangsúlyt kapott. Ezzel az egyfajta kivonulással azonban elfogadták a még a '60-as években lefektetett határokat. Új szint és nézőpontot vittek a lassan elszürkülő témába, de nem akarták teljesen átszabni a tabukkal tűzdelt témát.

Németországban a németség modernkori exodusa - Günther Grass munkásságának is köszönhetően - nem merült feledésbe. 60 évvel az események után a német történészek - Hans Lember, Erik Franzen, Guido Knopp - újult erővel vizsgálják a kitelepítéshez/elűzetést, illetve az ahhoz vezető folyamatokat. A Duna-medencei németség szűken vett környezete és története helyett már a németség és a nemzetiszocializmus, a németség és Hitler kapcsolata alapján próbálják megértetni mi és miért történt minden úgy, ahogy. Henrik Eberle például egyedülálló forrásgyűjteményt állított össze a Führerhez írt levelekből. Míg itthon elfogadtuk a tabukat, Németországban döntögetni kezdték.

2. A módszertan

Ez volt az az impulzus, ami miatt - folytatva szakdolgozati témámat - a magyarnémetség sorsát és a rá ható erőket választottam kutatási

területül. A már ismert anyagok, iratok és az időközben feltárt új információk alapján igyekeztem újra rajzolni azokat a viszonyokat, amelyekben a magyarnémetek éltek. Az általam vizsgált fő kérdéskör a Harmadik Birodalom színre lépése, valamint a magyarnémeteket is érintő németéppolitikájának a vizsgálata. Ezzel párhuzamosan górcső alá vettem Magyarország nemzetiségi politikáját. A hangsúly a magyarnémeteken van. Számtalan kérdésre csak az ő nézőpontjukat megismerve, az ő visszaemlékezéseiket összegyűjtve kaphatunk a valósághoz közelálló választ.

A levéltári források diplomáciai-politikai oldalról teszik megközelíthetővé, értelmezhetővé a magyarnémetekre ható világot. Forrásaim gerincét ezért a Magyar Országos Levéltár iratanyagai, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára dokumentumai adják. Az 1920-1945 közötti vonatkozó iratanyagot különböző mélységekben tártam fel, mindig szem előtt tartva, hogy rajtuk keresztül hogyan tudom a legpontosabban megrajzolni a történelmi kereteket, amelyek lehetővé teszik a magyarnémetiségre ható erők beazonosítását, valamint – jellegükből adódóan korlátozottan – az arra adott reakciókat. A legfontosabb kérdésnek ugyanis azt tartom, hogy a magyarnémetiség hogyan látta a saját helyzetét. Ezért a Soproni Városi Levéltárban folytatott, az 1938 és 1945 közötti korszakot felölelő, a polgármesternek készült bizalmas jelentésekre, és rendőrségi megfigyelésekre alapozó kutatásaim eredményeit is felhasználtam.

A további árnyalásban, és új nézőpontok felfedezésében és bevonásában voltak segítségemre a Magyar Távirati Iroda

hírszolgálat Magyar Országos Levéltárban őrzött, és elektronikusan is elérhetővé tett jelentései.

Ahhoz, hogy az általam izgalmasnak tartott legfontosabb kérdésre az igazsághoz leginkább közelítő választ kaphassak egy olyan kutatási területet is bevonta, amelynek értékeit, és pozitívumait mostanság kezdi felfedezni a modern történelem-kutatás. Az oral history a múltban hozott politikai döntéseknek egy sajátos oldalát mutatja meg, mégpedig azt, amelyiket eleve vizsgálnia kéne a történészeknek, ez pedig az emberi aspektus. A történészi munkát azonban megnehezíti, hogy a szemtanúk 90%-át kitelepítették, közülük is – akik személyesen élték át a vizsgált korszakot - egyre kevesebben élnek már. A magyarnémetek az '50-es években átéltek miatt még ma sem mernek nyilatkozni. Mint ahogy azok a hivatalnokok sem, akik megfigyelték őket, jelentéseket írtak róluk, vagy éppen a kitelepítési listákra felvették őket. Mindenki félt és ma is fél a bosszútól.

3. Eredmények

Új nézőpontból, az ahhoz kapcsolódó új terminológiával megújítani a berögzült végkövetkeztetéseket – ez disszertációm célja.

„Heimat” – magyar megfelelője az ugyancsak pozitív érzelmi töltettel bíró „otthon” szavunk. Közel állnak egymáshoz, ugyanazt jelentik, mégis mögöttes, valódi tartalmuk történelmi kontextusba helyezve jelentősen eltér. A magyarnémettség otthonául tekintett arra a városra és régióra, ahol dolgozott és boldogult, egyszerűen, amelyben élt. A fejtét az első világháború után felütő, politikailag

színezett új nemzettudat ezt a sajátos identitást nem akarta, vagy nem tudta megérteni. Különösen a Duna-medencében lett erős az a politikai igény, ami formalizálni próbálta az embereket, így alakítva ki az egységes nemzettudatot. Ebbe a „modern” világnézetbe azonban nem fért bele a magyarnémetség identitása, így csakhamar úgy tekintett rá a magyar politika, mint egy idejét múlt társadalmi rétegre, amelyet minél előbb meg kell téríteni. A Trianon utáni fóbia, hogy a nem magyar nemzetiségű népcsoportok előbb, vagy utóbb, de ki akarnak szakadni a nemzetből, elcsatolva értékes országrészeket, végül is egy erőszakos, belügyi eszközökkel tarkított magyarosítási politikába kezdett, amely ellenséget csinált, és éppen ezért ellenséges reakciókat váltott ki a magyarnémetségből. A frusztráció a Harmadik Birodalom megerősödésével és a hitleri németsegpolitika Duna-medencében történő megjelenésével eszkalálódott. A magyarnémetségre két erő hatott tehát, az első az otthonukat távolította el tőlük, a második pedig őket távolította el otthonuktól.

„Identitás” – az egyik legfontosabb szó az első világháború romjaiból kikászálódó Európában. Új államok – és államformák – születtek, amelyek lázasan keresték azt a határokon belül, és azon kívül élőket összefogó közös nevezőt, amelyre alapozva megerősödhetnek, pozíciójukból adódóan pedig növelhették befolyásukat abban a szűk régióban, amelyen osztozni voltak kénytelenek. A közös nevező, és egyben a konfliktusforrás az „identitás” pontosabban annak egyik fontos cölöpje, a „nemzeti érzés” lett. Az egyszerű, mindenki által felfogható, tömegeket mozgásba lendítő „identitás” az államok szervező erejévé nőtte ki magát, egyben a köztük fellobbanó konfliktusok gyutacsa is lett.

Szerteágazó kutatási lehetőségeket rejt a téma, én mégis a „Heimat-otthon” fogalompáros mentén haladva két, nem egyenlő súlycsoportban játszó, hasonló helyzetben lévő – első világháborút elvesztő, területeinek egy részétől, igaz különböző mértékben, megfosztott – államot veszek górcső alá: Magyarországot és Németországot. Németország esetében azt a speciális helyzetet is figyelembe veszem, hogy nem túl szerencsés módon a modern, egységes német identitástudat alapjait Hitler rakta le, ő volt az, aki felismerte a versailles-i béke hatására keletkező összefogás iránti igényt. Hitler volt az, aki fel tudta mutatni azt az erőt, amely az összefogás iránti igényt fel- és megerősítette. Ő lett az, aki ezt az összefogást meglovagolva egy olyan vonzó ideológiát gyártott, amelyik a németiségben elnyomta az otthon primátusát, és a nagy nemzeti identitást helyezte fölébe. Kezdetben ez a gyűjtőidentitás nem terjedt ki a németiség határokön túl élő, jelentős csoportjaira, az úgynevezett „volksdeutsch”-okra. Mert a Duna-medencében élő, német anyanyelvű és német gyökerű kultúráját őrző népcsoportokat az anyaországi németek nem tekintették birodalomalkotó nemzetségeknek. Ez védettséget nyújtott a „volksdeutschoknak” a nemzetiszocialista német identitással szemben. De csak addig, amíg Magyarország a '30-as évek második felében már olyan sikerrel távolította el otthonuktól a magyarnémeteket, hogy az ideológiai és szociológiai értelemben is árvává vált népcsoport már könnyű prédája lett a nemzetiszocializmusnak.

„Ungarndeutschen” – az identitás alapját adó önmeghatározás, amihez számos magyar fogalmat párosítunk, mert nem tudjuk a mélyebb jelentését visszaadni. Magyarországi németek, német

kisebbség, német nemzetiségiek, népi németek – a különböző korszakokban született magyar megfelelők egyetlen közös tulajdonsága és egyben üzenete is a külvilágnak: elkülönülő népcsoport, kívülálló, akik nem szerves részei a többségnek nevezett társadalomnak. Nem véletlen tehát, hogy a kollektív büntetések korszakában úgy érezte a többség, joggal veti ki magából, telepíti ki hazájából a magyarnémeteket. Miközben „ők” nem tekintették magukat különállónak, legfőképpen nem kívülállónak. A külső hatások talán pont e tulajdonságuk miatt távolították el a magyarnémeteket akarva-akaratlanul az otthonukat adó világtól, úgy hogy közben az otthon is megváltozott körülöttük. Ezért is nehéz az „ők” helyett egy olyan konkrét, a disszertációmon végig következetesen használt, az emberi oldalt kidomborító megnevezést találni, amely hitelesen jeleníti meg a Magyarországon évszázadok óta őshonos német anyanyelvű és kultúrájú emberek identitását és helyzetét. Ezt a kettősséget a magyarnémet fogalom adja vissza, ezért használom következetesen.

Progresszív korszak – a XX. század első ötven évét ezzel a jelzővel illelhetjük. Ekkor jelent meg és kapott erőre három olyan eszme és erő, amely megkérdőjelezve az addigi (meg)szokásokat és szabályokat, nem elégedett meg a teljesen új társadalmi és gazdasági rendszerek felépítésével. Mindhárom az új embert akarta kifejleszteni, azt az embert, aki az eszme alapján határozza meg és helyezi el önmagát a társadalomban. Mindhárom eszmének közösek voltak a gyökerei, a céljai, és az eszközei. Hangsúlybeli eltolódás az identitásukban volt, amely mindhárom esetében a szülőhelyet jelentő ország és nép sajátos karakterisztikájából fakadt. Disszertációm

szempontjából a nemzetiszocializmus volt a legfontosabb, amely a kommunizmust és a fasizmust megelőzve rekordidő alatt teremtette meg a totálisan progresszív társadalmat, és az abba passzoló új (eszményi) embert. Egy ilyen erőterben kellett a történelmi identitását megőrző, azt alig modernizáló Magyarországnak fennmaradnia. A magyarnémetek nehéz helyzetbe kerültek, két identitás között kellett választaniuk. Láthatóan nem tudtak azonban megbirkózni az új kihívásokkal. Az idősebb generáció, a valahogy majd csak kihúzzuk, de nem adjuk fel az őseink identitását követve, nem akart tudomást venni sem a magyar kormányzat, sem a Harmadik Birodalom és az általa pénzelt szervezetek felől érkező hatásokkal. Ők úgy gondolták, a magyarnémetiségre ható erők a történelemben eddig felbukkant problémákhoz majd alább hagynak, és minden marad a régiben. A fiatalabb generáció viszont nem fogadta el szülei statikus és defenzív hozzáállását. A tenni akarás és a lázadás lett az a két erő, ami mozgatta, és ami egyben kiszolgáltatottá tette a nemzetiszocializmusnak. A magyarnémetiséget a rá ható erők egyszerűen szétszakították. A kollektív büntetés, az elűzés/kitelepítés lett az, ami újra összekovácsolta.

Igazodási pont. Egy történelmi erőterben helyezem el a magyarnémetiséget, így érthető meg a legjobban azoknak az egymással ellentétes erőeknek a harca, amelyek aztán letaszították a magyarnémeteket a természetes – társadalmi és gazdasági - fejlődési pályájukról. Az erőterek egyike a Trianon után magára találó Magyarország, a másik pedig a felemelkedő majd megbukó Harmadik Birodalom. Bár az első világháború után úgy látszott, az egykori birodalmat sikerült minden tekintetben térdre kényszeríteni,

és így hatókörében lévő régiót is függetleníteni tőle, illetve nélküle újraosztani. Ez a tartósnak remélt új világrend viszont átmeneti lett, Hitler és politikája felrúgta, és valami újat hozva, visszaállította a korábbi erőviszonyokat. A tartós békét elhozónak hitt rendszer megbukott. Ezt tudta az antant is, amely hagyta, hogy Hitler egy olyan politikát folytasson, ami a német hegemonia újratereztését célozta. Az 1930-as évek második felére nem is lett kérdés, hogy a Duna-medencei folyamatok kicsúsztak az antant és az itt elterülő kis államok kezeiből. Belpolitikai kérdésekben is már a Reich diktált. A terjeszkedés hátterében a „Lebensraum” ideológiája állt. Ez lett a Harmadik Birodalom szervezőelve. Ez jelentette a boldog, gazdagabb jövőt. A hitlerei erre építve terjesztette ki centrális hatalmát Közép-Európára, ahonnan kiindulva tovább tágíthatta az életteret. Mindenekelőtt azonban meg kellett szerezni a Duna-medencét, amihez eszközként a helyi németiséget használták fel. Ideológiai, később pedig katonapolitikai szempontok miatt az életterben élő németiséget is a német nemzet részévé kellett tenni, hogy aztán a megfelelő pillanatban az ő érdekeikre, biztonságukra hivatkozva elsősorban katonai, és csak másodsorban diplomáciai lépéseket tehessen Hitler a kiszemelt terület meghódítására. A közép-európai németek lettek a lánc, amivel a Harmadik Birodalom magához kötötte a Duna-medencét, benne pedig Magyarországot.

A magyarnémetek rosszkor kerültek rossz helyre, mert miközben a trianoni Magyarországon anyanyelvük miatt a magyarosítási törekvések fő célpontjaivá váltak, addig a határain kívül élő németekért egyre nagyobb felelősséget érző Reich is felfigyelt rájuk. A magyarnémetiség észrevétlenül belesodródott egy a harapófogóba.

4. Publikációk a témában

- A soproni németek kitelepítésének előzményei (1921–1946), Soproni Szemle, Sopron 2006 (4) 395-410
- Soproni németek a Harmadik Birodalom szomszédságában, Rajzolatok a magyar történelemről. Szerk. Antos Balázs, Tamás Ágnes. Fel. Kiadó J. Nagy László, Szeged, 2010. 131-141.